

Swietłana Olijnik
Ukraina, Kijów

Ukraińska literatura popularna: nowe horyzonty deskrypcji

[rec. Романенко О. *Семіосфера української масової літератури: Текст. Читач. Епоха* / Олена Романенко. – К.: Приватний видавець Якубець А.В., 2014. – 364 с.]

Literaturoznawstwo ukraińskie obecnie coraz baczniej przygląda się literaturze popularnej, która z kolei nader aktywnie zyskuje czytelnika (w tym czytelnika-intelektualistę), mając go wyrafinowaną fabułą i barwnym stylem. Koloryt ukraiński, soczysty język, okraszony mocnym słówkiem, szczypta „Hollywoodu” i europejskich krajobrazów – te i wiele innych metod zapewniają „maslitowi” stałe zainteresowanie społeczności czytelniczej i znaczną popularność wśród naukowców. Badania – przeprowadzone ostatnimi czasy przez Ołeksandra Astaf’jewa¹, Tamarę Hundorową², Niłę Zborowską³, Jarosława Poliszczuka⁴, Sofiję Filonenko⁵ i innych ukraińskich literaturoznawców – dobitnie ten fakt potwierdzają.

Dziś literatura masowa zdobyła na Ukrainie nie tyle krytyków literackich, ile solidnych teoretyków i historyków literatury, co jest dla literatury ukraińskiej powodem do dumy, choć też wyzwaniem. Tak więc monografia Ołeny Romanenko, poruszająca kwestię pochodzenia, warunków rozwoju, ważniejszych gatun-

¹ Астаф’єв О. Г., *Трансформація класичного тексту як нарративна стратегія масової літератури*, [w:] *Філологічні семінари. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка*, Київ ВПЦ „Київський університет”, 2011, Вип. 14: *Література і паралітература: де межа?*, s. 43-51.

² Гундорова Т., *Кітч і Література. Травестія*, Київ, „Факт”, 2008 (284 s); Гундорова Т., *Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн*, Київ „Критика”, 2005 (264 s.).

³ Зборовська Н., *Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема*, „Слово і Час” 2007, № 6, s. 3-8.

⁴ Поліщук Я. О., *Література як геокультурний проєкт: Монографія*, Київ, „Академвидав” 2008 (304 s.).

⁵ Філоненко С. О., *Масова література в Україні: дискурс/гендер/жанр: монографія*, Донецьк, „ЛАНДОН-ХХІ”, 2011 (432 s.).

ków ukraińskiej literatury popularnej jest, oczywiście, bardzo aktualna. Badaczka proponuje rozważenie tych kwestii z pozycji teorii semiotycznej, a w konstrukcji pracy zachowuje trzy zasady – całościowej percepcji artystycznej utworu, historyzmu i integracji nauk humanistycznych. Ołena Romanenko podkreśla, że zgłębić ukraiński „maslit” można na podstawie badań interdyscyplinarnych, ponieważ – i tu zgadza się ona z wcześniejszymi badaniami⁶ – literatura masowa zawiera wyraźny składnik społeczno-kulturowy („powstanie literatury popularnej to jednocześnie rozwój kultury popularnej”), stąd postuluje badanie tego zjawiska również w świetle społecznej, filozoficznej, kulturologicznej itp. koncepcji „masowości”.

Kolejnym istotnym elementem jest estetyka – ponieważ literatura masowa „trywializuje odkrycia estetyczne »wysokiej« literatury”, to deskrybować utwory literatury masowej należy wedle tych samych schematów interpretacyjnych, które używane są w odniesieniu do literatury elitarnej. Jak można sądzić, wyważone podejście akademickie Ołeny Romanenko gwarantuje nieodzowną w tym wypadku integralność definicji barwnego zjawiska ukraińskiego „maslitu”. Ponadto badaczka chętnie odwołuje się do zasady estetyki recepcji oraz podejścia intertekstualnego, co pozwala ujawnić aspekty gatunkowo-stylistyczne ukraińskiej literatury popularnej, jej preferencje artystyczne i obrazowe oraz określić jej typologiczną dominantę. Tak więc w recenzowanej monografii dokonano próby „(...) demitologizacji błędnych wyobrażeń o maslicie jako czymś nikczemnym, wrogim literaturze wysokiej” (s. 10), wychwycenia specyfiki ukraińskiej literatury masowej w zestawieniu z literaturą zachodnioeuropejską i potwierdzenia opinii, że ukraiński „maslit” to „egalitarny projekt narodowy”.

Recenzowana monografia składa się ze wstępu, jednego rozdziału w części teoretycznej, czterech rozdziałów w części głównej (analitycznej, historycznoliterackiej), wniosków i bibliografii, obejmującej 497 pozycji źródeł ukraińskich i zagranicznych. We wstępie *Na początku była literatura*, podzielonym na podrozdziały *Mit o literaturze masowej*, *Cele i metody* oraz *Czytelnik masowy, a literatura: dialektyka relacji* wykazano aktualność badania, wskazano metody badawcze i podstawy teoretyczne, na których opiera się autorka; ukazano też historię badań literatury masowej (popularnej). Rozdział I (teoretyczny) *Literatura masowa jako semiosfera* obejmuje podrozdziały *Przestrzeń semiotyczna literatury masowej: aspekty teoretyczne* i *Dominanty typologiczne i estetyczne literatury masowej* (ten ostatni jest z kolei podzielony na punkty *Człowiek w zwierciadle masowej kultury i literatury* oraz *Styl utworów literatury masowej, wektory rozwoju, System gatun-*

⁶ Лотман Ю. М., *Массовая литература как историко-культурная проблема*, [w:] Лотман Ю. М., *Избранные статьи*. В 3 т., Т. 3, Таллин, „Александра”, 1993, s. 380-389.

ków „maslitu”: wymiar estetyczny i problematyka teoretyczna). Analizę historyczno-literacką przeprowadzono w kolejnych rozdziałach: *Semiosfera literatury masowej modernizmu* (zawiera podrozdziały: *Portret czytelnika na tle epoki: jak pojawiło się czytelnictwo masowe i masowy czytelnik, Koncepcja „masowe” – „elitarne” w semiosferze literatury ukraińskiej przelomu XIX i XX wieku* oraz *Modyfikacje gatunkowe i stylistyczne literatury masowej przelomu XIX i XX wieku*); *Zjawisko socjokulturowe ukraińskiego „maslitu” I poł. – poł. XX wieku* (zawiera podrozdziały: *Ukraińska literatura masowa a ideologia bolszewizmu lat 1920–1930: aspekty socjokulturowe i artystyczne, Wymiar semiotyczny popularności: twórczość Ostapa Wiszni w kontekście hierarchii literackiej I poł. XX wieku, Kody semantyczne „maslitu” w mistyfikacjach literackich lat 1920–1930 (M. Johansen), Fabuły kryminalne w ukraińskiej prozie I poł. – poł. XX wieku (D. Buzko, J. Dold-Mychajłyk) oraz Ukraiński model literatury popularnej XXI wieku: modyfikacja gatunków i poszukiwania formalne* (zawiera podrozdziały *Literatura masowa jako projekt narodowy: doświadczenia ukraińskie i Transformacja narodowych kodeksów semantycznych we współczesnej literaturze masowej i wysokiej*, a ten ostatni jest podzielony na punkty: *Między życiem a śmiercią: problematyka egzystencjalna w literaturze masowej i wysokiej, Interpretacja toposu snu: zwierciadło semantyczne snu w literaturze masowej, Modyfikacje toposu wsi: nowe akcenty semantyki archetypowej jak również Wymiar semantyczny i stylistyczny toposu miasta*) oraz *Modyfikacje stylistyczne i rodzajowe literatury ukraińskiej przelomu XX i XXI wieku* (zawiera podrozdziały: *Trywialne modele gatunku we współczesnej literaturze ukraińskiej, Eksperymenty z klasyką w literaturze masowej, Modyfikacje gatunku powieści historycznej, Proza sentymentalno-melodramatyczna: estetyka tożsamości i odmiennosc od folkloru* oraz *Matryce stylistyczne i rodzajowe literatury masowej w powieści „Tango śmierci” Jurija Wynnyczuka*).

Monografia Ołeny Romanenko opiera się na obszernym materiale tekstowym: w polu widzenia badaczki pozostaje literatura masowa końca XIX – początku XXI wieku. Zatem i struktura pracy uwzględnia specyfikę okresów istnienia „maslitu” w ciągu ponad stu lat – w rozdziałach *Semiosfera literatury masowej okresu modernizmu, Zjawisko socjokulturowe ukraińskiego „maslitu” pierwszej połowy – połowy XX wieku* oraz dwóch rozdziałów, które skupiają się na rozwoju literatury popularnej na początku wieku XXI (*Ukraiński model literatury popularnej XXI wieku: modyfikacja gatunków i poszukiwania formalne*, jak też *Modyfikacje stylistyczne i rodzajowe literatury ukraińskiej przelomu XX i XXI wieku*). Wybór prac i sylwetek pisarzy jest obszerny, jednak monografia koncentruje się na twórczości Adriana Kaszczenki, Iwana Neczuja-Lewickiego, Borysa Hrinczenki, Ostapa Wyzni, Mychajła Majka Johansena, Dmytra Buzka, Jurija Dold-Mychajłyka, Luko

Daszwar, Lubomiry Kniażycz, Jurija Wynnyczuka, Hałyny Pahutiak, Marii Matios, Serhija Żadana i in. Zapewne takie podejście pozwala dogłębnie prześledzić modyfikacje gatunkowo-stylistyczne ukraińskiego „maslitu” i tym sposobem przesunąć tematykę badań literatury popularnej z marginesu do centrum. Dotychczas problemy z opisem ukraińskiej literatury popularnej, a konkretnie – oderwanie od własnej tradycji, konkurencję z rosyjskim i polskim „maslitem”, brak krytyki literackiej i studiów literaturoznawczych, kompleks niższości itp. – zawarto w opublikowanej w roku 2011 monografii Sofii Filonenko *Literatura Masowa na Ukrainie: dyskurs, gender, gatunek*⁷; wszystko to ulega szybkiemu wyrównaniu pod silnym wpływem nurtu literatury, który znajduje swego własnego czytelnika.

Istotną zaletą omawianej monografii jest dogłębny opis powiązań elitarniej i popularnej literatury, ich konwergencji na obecnym etapie rozwoju literatury ukraińskiej, spowodowanej nową koncepcją rzeczywistości i człowieka, dyfuzją stylistyczną i innymi czynnikami estetycznymi. Autorka wyróżnia cechy popularnej literatury jako semiosfery, w tym właściwą jej teatralizację bytu i realiów, dynamizm („maslit” to „agresywna przestrzeń semiotyczna”), zorientowanie na konkretny typ publikacji (czytelnik masowy), oparcie na zbiorowej pamięci i myśleniu (funkcja ta, jak dowodzi Ołena Romanenko, zbliża „maslit” do semiosfery folkloru, ustanawiając ich wspólne i rozbieżne cechy) – wreszcie, podkreśla obecność semiotycznych granic między literaturą wysoką a popularną, na styku których tym niemniej zachodzi proces dyfuzji. Badaczka zaznacza, że „(...) od połowy XX wieku, granice między semiosferą literatury masowej i literatury wysokiej, kultury, sztuki, bytu, realiów społecznych, mass-mediów itd. stały się tak niewyraźne, że doprowadziło to do przejść, fuzji wcześniej odmiennych przestrzeni semiotycznych” (s. 201).

Globalna standaryzacja przyczyniła się do nowych granic semantycznych literatury masowej przełomu XX i XXI wieku, wywołując serię znaków tej semiosfery, w tym: wieloadresowość (orientacja na zaspokojenie gustów różnych odbiorców społecznych i narodowych); utrata oznaki sakralności w akcie twórczym (trywializacja sztuki słowa, przekształconej w konsumpcję informacji); niwelowanie krytycznej oceny artefaktów artystycznych; przejrzystość granic semantycznych (ułatwia konwersję archetypów, obrazów, motywów z różnych sfer – tekstów artystycznych i literackich, reklamowych, historycznych itp. – w dyskursie literatury masowej i procesie formowania się nowych modyfikacji gatunkowych i stylistycznych), zasada powielania (wielokrotne odtwarzanie kodów znaczeniowych). Ołena Romanenko wyciąga słuszne wnioski, dotyczące skutków obserwowanych

⁷ Філоненко С. О., *Масова література в Україні: дискурс/ гендер / жанр: монографія*, Донецьк, „ЛАНДОН-XXI”, 2011 (432 s.).

procesów: „Banalność poznania i interpretacji artystycznej – tak można by określić dominującą cechę semantyczną »maslitu« naszych czasów” (s. 202).

Struktura monografii bazuje na takich dominantach typologicznych literatury masowej, jak: koncepcja człowieka i sposoby jej ekspozycji w tekstach „maslitu”, wyróżniki stylu literatury popularnej i rodzajowo-stylistyczne związki z literaturą wysoką oraz kanon gatunkowy „maslitu”. Te wektory badań wyróżniają omawianą pracę wśród pozostałych omówień literatury masowej, np. we wspomnianej monografii Sofii Filonenko proponuje się analizę funkcji „maslitu” przez pryzmat modeli genderowo-gatunkowych literatury popularnej. Maria Czerniak, zgłębiając rosyjski „maslit” skupia się na powstawaniu kontekstu społeczno-kulturowego i literackiego, gdzie rządzą zasady literatury popularnej⁸. Ołena Romanenko, odwołując się do teorii protogatunku przy wyjaśnieniu ewolucji form gatunku ukraińskiej literatury masowej, wyróżnia jej trzy protogatunki – powieść przygodową („ojciec” historycznej, intelektualnej, miejskiej oraz ironicznej powieści kryminalnej, powieści grozy itp.), powieść sentymentalną (protogatunek dla kobiecej i młodzieżowej powieści ironicznej itp.), mit/baśń (protogatunek *fantasy*, fantastycznej alternatywnej historii itp.).

Autorka poświęca wiele uwagi kształtowaniu się literatury popularnej na Ukrainie na przełomie XIX i XX wieku, w tym działalności rodziny Hrinchenków, J. Czykałenki, I. Franki, A. Kaszczenki i in., mających na celu „kształtowanie świadomego narodowo masowego czytelnika”. W owym czasie walki z ciemnotą wszystkich warstw społecznych, prowadzonej w paradygmacie narodowym, tworzył się profil masowego czytelnictwa, zorientowany na czytanie „i w celach edukacyjnych, i rozrywkowych”. Badaczka zauważa, że ukraiński masowy czytelnik ery modernizmu był małopięsiennym i słabo wykształconym obywatelem, który za poradą nauczycieli wiejskich i duchownych wybierał lektury i czytał „wszystko pod rząd”. Ówczesną ukraińską literaturę masową stanowiły popularno-naukowe książki edukacyjne, powieści przygodowe i podróżnicze, beletrystyka historyczna i przetłumaczone utwory. Jednakże idee modernizmu szybko nabierały tempa, co nie mogło nie wpłynąć na „maslit” jako nowa moda literacka. Czynniki te zdeterminowały szereg typologicznych cech ukraińskiej literatury masowej okresu modernizmu: synkretyzm komponentów realistycznych i romantyczno-heroicznych, moralnych, dydaktycznych i retorycznych w jednym dziele, folklorystyka w warstwie środków wizualizacji i ekspresji, bliski masowemu czytelnikowi zwrot ku tradycji ludowej, upowszechnienie szkicu popularno-naukowego i prozy przygodowo-podróżniczej.

⁸ Черняк М.А., *Массовая литература XX века: учеб. пособие*, Москва, „Флинта, Наука”, 2007 (423 s.).

Od początku do połowy XX wieku w literaturze popularnej typowa była orientacja na ideologiczny wybór znaczeń i modeli, absolutyzacja uniwersalnych kodów semantycznych (stereotypów co do gender, kultury i społeczeństwa), kurs na edukację czytelnika, modelowanie historii romantyczno-heroicznej ze szczęśliwym zakończeniem, specyficzne użycie fabuł kryminalnych (fabuła kryminalno-ideologiczna) i inne⁹. Początek nowego etapu w rozwoju ukraińskiego „maslitu” następuje – według Ołeny Romanenko – pod koniec XX wieku, odkąd obserwuje się „przejrzystość granic semantycznych”, pojawienie się nowych gatunków i modyfikacji stylistycznych. Charakter całościowej semiosfery ukraińskiej literatury masowej przełomu XX i XXI wieku jest definiowany jako agresywny i tranzytowy (zasada równości gatunków, tematów, wątków, estetyzacja literatury masowej jako swoistej praktyki artystycznej, wieloadresowość itp.). Analizując powieść *Tango śmierci*, Ołena Romanenko skupia się na kwestii tekstu literackiego, skierowanego do „(...) zarówno czytelnictwa masowego, jak i wspólnoty czytelników zorientowanych intelektualnie”, zauważając, że każde czytanie tego tekstu poszerza jego semiotyczną przestrzeń. Zjawisko powstania w literaturze ukraińskiej dzieł na pograniczu literatury masowej i wysokiej badaczka wyodrębnia jako cechę istotną nowoczesnego procesu literackiego i wskazuje na jej pozytywny wpływ na grono czytelników – każda taka książka „(...) będzie poszerzać krąg tych czytelników, którzy są w stanie zinterpretować pomysły autora i sformułować własne – nietrywialne, niesztampowane, nie-masowe” (s. 328).

W monografii szczegółowo omówiono kwestię interakcji klasycznych dzieł sztuki i literatury masowej. Uwagę skupiono tak na pisarskiej praktyce redefinicji klasyki, jak i na odbiorze czytelnika (klasyka „oddala się od czytelnika”, który postrzega ją za pośrednictwem mediów, kina itp.). Badaczka na przykładzie analizy książki braci Kapranow *Kobzar-2000* – dzieło jest przykładem tego, jak transformuje się klasykę i przemienia ją w symulakr – zasadnie twierdzi, że dziś czytelnik masowy nie postrzega tekstu jako części szerokiej przestrzeni literatury ukraińskiej z powodu nieznamości kontekstu literatury narodowej, za to ma miejsce spłykanie klasyki, liniowość zapożyczonych obrazów, seryjność, gra ze znakami.

Problem modyfikacji gatunku współczesnej powieści historycznej w popularnej literaturze rozpatrzono poprzez interakcję „maslitu” z literaturą elitarną – mowa o wykorzystaniu w strukturze powieści historycznej postmodernistycznego nastawienia na grę i elementy kryminału. Interpretatorka wyodrębnia takie cechy powieściopisarstwa historycznego dla szerszej publiczności, jak: zwiększenie

⁹ Хархун В., *Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації*, Ніжин, ТОВ „Гідромакс”, 2009, (508 s.).

atrakcyjności tego co marginalne, mistyczną interpretację faktów historycznych, orientację nie na całościową rzeczywistość historyczną, a na historię bohatera, przesunięcie czasu historycznego pod wpływem logiki mitologicznej – wszystko to spowodowane jest chęcią przyciągnięcia masowej publiki do tekstu, który nie tylko zaznajał z historią, ale również daje rozrywkę.

Ponadto badaczka skupia się na cechach wspólnych semiosfery folkloru i literatury masowej, analizując szczegółowo nowoczesne powieści sentymentalne i melodramatyczne (twórczość Hałyny Wdowyczenko, Marii Matios, Iren Rozdobud'ko). Mowa tu o wspólnym dla „maslitu” i folkloru powtarzaniu i podmianianiu kodów, symboli, wątków, znaków, stosowania komunikatywnych stereotypów i klisz, zorientowania na zbiorową percepcję itd.

W pracy szczegółowo analizuje się czynniki, pod wpływem których rozwijała się ukraińska literatura masowa (trendy kulturowe, społeczne i estetyczne, zarówno rodzime i napływowe), przy czym autorka publikacji zwraca szczególną uwagę na pierwiastki rodzime u zarania danego nurtu literatury. W omawianej monografii wybrzmiewa myśl, że cechą ukraińskiej literatury masowej w porównaniu z zachodnioeuropejską jest silne akcentowanie obrazów narodowych, archetypów, motywów, którym towarzyszy „(...) wyraźne odrzucenie (lub – aprobata) idei eksportu kulturowego kodów semiotycznych z globalnej skarbnicy »maslitu«” (s. 335).

Prawidłowości rozwoju „maslitu”, które dostrzega w swej książce Romanenko – estetyczne, łączące ten nurt literaturę i sztukę oraz sferę społeczną, mass-medialną, polityczną, etnopolityczną, komercyjną itp. – skłaniają ją do uznania ukraińskiej literatury popularnej jako specjalnej przestrzeni sztuki, naznaczonej *stricte* narodowymi trendami, które z kolei przyczyniają się do całościowego rozumienia procesu literackiego na Ukrainie i jego historycznej ciągłości.

Bibliografia:

- Астаф'єв Олександр Григорович, *Трансформація класичного тексту як нарративна стратегія масової літератури*, [w:] *Філологічні семінари*. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ ВПЦ „Київський університет”, 2011, Вип. 14: *Література і паралітература: де межа?*, s. 43-51.
- Гундорова Тамара, *Кітч і Література. Травестії*, Київ, „Факт”, 2008, 284 s.
- Гундорова Тамара, *Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн*, Київ „Критика”, 2005, 264 s.
- Зборовська Ніла, *Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проBLEMA*, „Слово і Час” 2007, № 6, s. 3-8.

Swietłana Olijnik, *Ukraińska literatura popularna: nowe horyzonty deskrypcji*

Лотман Юрий Михайлович, *Массовая литература как историко-культурная проблема*, [w:] Лотман Юрий Михайлович, *Избранные статьи*. В 3 т., Т. 3, Таллин, „Александра”, 1993, s. 380–389.

Поліщук Ярослав Олексійович, *Література як геокультурний проект: Монографія*, Київ, „Академвидав”, 2008, 304 s.

Філоненко Софія О., *Масова література в Україні: дискурс/ гендер / жанр: монографія*, Донецьк, „ЛАНДОН-XXI”, 2011, 432 s.

Хархун Валентина, *Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації*, Ніжин, ТОВ „Гідромакс”, 2009, 508 s.

Черняк Марія Александровна, *Массовая литература XX века: учеб. пособие*, Москва, „Флинта, Наука”, 2007, 423 s.

Swietłana Olijnik

Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN POPULAR LITERATURE: NEW HORIZONS OF DESCRIPTION

The review focuses on the analysis of the monograph by Olena Romanenko. The rich illustrative material incorporated into this publication is based on the latest research into Ukrainian contemporary literature, its developments and trends, and shows an increasing importance of popular literature in Ukraine. The review contains numerous references to critical literature as well.

Key words: contemporary Ukrainian literature, popular literature, reader's profile